

Marinko PERKOVIĆ

ZAŠTO DANAS GOVORITI O KREPOSTIMA, NAPOSE O KREPOSTI RAZBORITOSTI?

Sažetak

Već duže vremena kreposti proživljavaju krizu. O njima se malo ili gotovo nikako govori i piše. Napose se to odnosi na krepost razboritosti koja nekako "smeta" današnjem mentalitetu. Kako bi stekao što cjelovitiju sliku te kreposti, autor obrađuje nekoliko srodnih tema. Odgovarajući na pitanje, "što je razboritost?", on polazi od svetopisamske i tradicionalne (tomističke) vizije te kreposti i dolazi do zaključka da je ona "dinamična" i veoma zahtjevna krepost. Njezino je sjedište u "praktičnom" umu, ali za vjernika/kršćanina ona je nezamisliva bez vjere. Razboritost računa sa "tradicionalnim" i ne boji se "novoga". Kao takva, ona je potrebna svima, te svatko tko se u nju pouzdaje, od nje ima višestruke "koristi".

Kreposti ili vrline (*areté, virtus, virtue, Tugend, virtù*) su u prošlosti bile jedna od omiljenih tema, ne samo teologa, već i filozofa. Od Sokrata, Platona i Aristotela, pa preko stoika i srednjega vijeka, sve do modernog doba, nauka se o krepostima proučavala u sklopu filozofije morala (etika).¹ Koncem 19. st. nastupa kriza (smatra se da je ta kriza nastupila pod utjecajem Kantove kritike) - o krepostima se govori manje ili nikako. U čemu se očituje ta kriza? Ona je vidljiva napose u sveopćoj moralnoj dezorjentiranosti današnjice koja ima neprijateljski stav prema krepostima: "Kreposti su na udaru kritike kao izraz mlitavosti i mediokriteta".²

1 Vidi A. CARLINI, "Virtù", u *Enciclopedia Filosofica*, IV, Venezia-Roma 1957, 1602-1612. Vidi također J. MARITAIN, *La filosofia morale. Esame storico e critico dei grandi sistemi*, Brescia 1979, napose 28-31, 54-57, 72-75, 102-104.

2 I. KOPREK, "Krepost političke razboritosti", u *Obnovljeni život* 47 (1992) 276.

Ohrabruje međutim činjenica da su, zadnjih godina našeg stoljeća, primijetni pokušaji obnove i ponovnog valoriziranja etike kreposti.³

U katoličkoj se teološkoj misli pridaje krepostima velika vrijednost. Prisjetimo se samo Tome Akvinskog koji krepostima posvećuje velik dio prostora, u djelu *Summa Theologiae*: I-II, qq. 49-70 (o krepostima općenito), II-II, qq. 1-179 (o krepostima pojedinačno).⁴ Prema (klasičnoj) katoličkoj nauci, svaka je krepost "pozitivna snaga, muževna odlika, usavršenje djelatne moći, afirmacija svjetla razuma na tamnom području niskih nagona, ravnoteža, harmonija, ljepota u čovječjem djelovanju".⁵ Stoga ne iznenađuje činjenica da su "kreposti" nezaobilazna tema i Drugog vatikanskog sabora.⁶

O krepostima je danas potrebno govoriti. Njih se ne trebamo i ne smijemo odreći, jer su nam nužno potrebne. Kreposti nam pomažu kako bismo postali učitelji, ne toliko drugima koliko sebi samima. One nas čine čovječnijim, snažnijim i nekako privlačnijim. Kreposti su istinske vrijednosti, jer pročišćavaju nakane srca. One ne umanjuju našu slobodu, naprotiv: potvrđuju je i jačaju. Jednom riječju, kreposti nas orijentiraju prema dobru time što usavršavaju razum, volju i emocije.⁷ Bez njih nema moralnog savršenstva, na-

3 Obnova je etike kreposti vezana, na poseban način, uz ime Alasdair-a MacIntyre-a, tj. uz njegovo djelo *After virtue. A study in moral theology*, (Indiana 1981), na kojem je on radio punih osam godina. MacIntyre je mišljenja da je propao pokušaj iluminizma stvaranja projekta "nove etike". Autor navodi razloge tog neuspjeha "moderne", od kojih je jedan i napuštanje Aristotelove nauke o krepostima. Prema MacIntyre-u, Aristotelova je nauka jedina tradicija moralne misli koja je sposobna za "napredak". Kratki je sadržaj MacIntyre-ovog djela prikazan u: R. ALTOBELLI, "Virtu cultura filosofica", u *Rivista di teologia morale* 28 (1996) 410-412.

4 Talijanski salezijanac G. Abbà smatra da je moralna misao sv. Tome okarakterizirana dvama pojmovima: "lex" i "virtus". Prvi bi pojam ("lex") dominirao u djelima *Scriptum*, *De Veritate* i *Summa Contra Gentiles*: "Ciò che caratterizza lo *Scriptum*, il *De Veritate* e la *CG*, è il fatto che in queste opere l'ordine morale è immediatamente considerato come comunicazione d'una legge divina all'uomo, legge che vien fatta conoscere all'uomo perché egli si adegui all'idea esemplare divina che sta all'ordine della legge" (G. ABBA, *Lex et virtus. Studi sull'evoluzione della dottrina morale di san Tommaso d'Aquino*, Roma 1983, 55). Drugi pak pojam ("virtus") je glavni pojam u *Summa Theologiae*, napose u njezinom drugom dijelu ("Secunda Pars") koji je posvećen moralnoj tematici. Vidi *ibidem*, 89-173.

5 J. KUNIČIĆ, "Pozitivna smisao šeste zapovijedi Dekaloga", u *Bogoslovska smotra* 34 (1964) 206. Jedna od tema koja je okarakterizirala cjelokupni Kuničićev moralni "opus" jest tema "moralnog reda" (vidi M. PERKOVIĆ, "Il cammino a Dio" e "La direzione alla vita", *L'ordine morale nelle opere di Jordan Kuničić, O.P. (1908-1974)*, Tesi Gregoriana, Serie Teologia 23, Roma 1997). "Moralni red jest u tome da čovjek u djelovanju realizira kreposti. A kreposti su ekvilibrij" (J. KUNIČIĆ, "Moralka u odnosu prema biologiji i psihologiji", u *Crkva u svijetu* 2 (4/1967) 39).

6 Vidi: *Apostolicam actuositatem* 4; *Ad gentes* 24. 26; *Gravissimum educationis* 3. 50; *Gaudium et spes* 30. 43; *Lumen gentium* 41. 43; *Optatam totius* 8-9; *Presbyterorum ordinis* 3. 6-7; *Unitatis redintegratio* 11.

7 "La struttura psicologica della virtù appare dunque complessa. Essa è una perfezione del carattere che implica sempre ragione, volontà e appetito passionale. Essa perfeziona la volontà e gli appetiti passionali in ordine agli scopi che la ragione naturalmente prescrive circa la vita veramente buona e in ordine alle azioni concrete che ragione saggia giudica e comanda".

pose za jednog vjernika-kršćanina.⁸ Kreposti potiču kršćanina da bude to što jest (ili bi trebao biti): sljedbenik Krista Spasitelja.

I. Zašto govoriti o kreposti razboritosti?

Iako su zapale u krizu napose teološke kreposti (vjera, ufanje i ljubav), jer smetaju današnjem mentalitetu - svijet ih jednostavno ne može shvatiti,⁹ ipak ćemo pozornost usredotočiti na jednu od stožernih kreposti - krepost razboritosti. Naime, u svakodnevnom se životu, kao i u filozofsko-teološkim refleksijama naših dana, govori i piše o pravednosti i hrabrosti, a premalo ili nikako o razboritosti.

Zašto govoriti o kreposti razboritosti kad su, u današnjem svijetu i njegovu mentalitetu, devalvirale moralne vrijednosti? Zašto podsjećati na ono što je "nekada" vrijedilo kao princip dobrog i plemenitog življenja, kad je to danas objekt prezira i ismijavanja? Zašto npr. podsjećati na klasičnu izreku: "Čuvaj red i on će sačuvati tebe", kada danas, prema mnogima, više vrijedi: "Prilagodi se neredu (koji oko tebe vlada) inače će te on 'pomesti'."? Zašto danas tražiti i govoriti istinu, kad živimo u vremenu u kojem laži i hereze dominiraju, a govoriti istinu i na nju se pozivati, kao da znači "lagati" i "biti heretik"? Zar danas nije "bolje" i bezbolnije "praviti se slijep" i mnogo toga ne vidjeti, "praviti se gluh" i mnogo toga ne čuti? Zašto težiti "objektivnijem" upoznavanju stvarnosti, kad te od tog (sa)znanja zaboli glava? Ta i slična pitanja i razmišljanja "postavljaju u pitanje" i samo razmišljanje o razboritosti: Je li uopće razborito danas govoriti i pisati o toj kreposti? Ako jest, na koji način o njoj progovoriti da *dobronamjerni* čitatelji imaju "koristi", od dobivenih informacija, za konkretni život?

Mišljenja smo da je potrebno govoriti o kreposti razboritosti, i zbog toga što druge kreposti ne mogu egzistirati bez razboritosti i razuma. A razboritost - kako tvrdi Toma Akvinski - ima svo-

da; la virtù perfezionata la ragione in ordine alle rette intenzioni, a servizio delle quali è mossa dalle quali essa diventa pratica in particolari, cercando, giudicando e comandando le azioni giuste e la misura giusta con cui gli appetiti passionali devono intervenire nella condotta" (G. ABBA, *Felicità, vita buona e virtù. Saggio di filosofia morale*, Roma 1989, 165).

⁸ "U čemu je taj moral savršenstva? (...) Pojam savršenstva za čovjeka sastaje se s pojmom kreposti, zrelosti ili punine. A krepost se ne iscrpljuje u negativnoj fazi tj. u 'abstine a malo', ona je pozitivni faktor, snaga, muževnost, maksimalno angažiranje u smjeru dobra. (...) Biti savršen znači biti krepostan, a to znači biti sretan i ovdje na zemlji" (J. KUNIČIĆ, "Moral ljubljene djece", u *Crkva u svijetu* 3 (5/1968) 59).

⁹ J. Maritain uočava da svijet gleda na krepost vjere "kao na izazov, napadaj i prijetnju". Teološku krepost ufanja svijet uopće i ne primjećuje, jer je slijep. On ne poznaje krepost ljubavi (krepost "teološkog milosrđa") ili je pak krivo shvaća. Svijet zamjenjuje tu krepost s bilo kojim oblikom velikodušne, i upravo zbog toga naivne, odanosti nekoj stvari od koje može imati koristi. Usp. J. MARITAIN, *Filozofija povijesti*, Zagreb 1990, 90.

je sjedište u "praktičnom" umu.)¹⁰ Pritom smo svjesni da razboritost zahtijeva da životnu stvarnost i osobe, koje su subjekti i akteri te stvarnosti, ne treba promatrati "pod istom lupom". To proizlazi i iz činjenice, koju dobro uočava G. Abbr, naime da način realizacije istih kreposti nije jednak kod svih ljudi: iste se kreposti, u različitim osobama, realiziraju na različite načine, te sukladno tome, zahtijevaju i drugačije postupke i tretman. Tako npr. ono što je za nekoga hrabrost, za drugog će biti nepromišljenost, drskost ili plašljivost; kod nekog se ljubaznost manifestira kao blagost, kod drugog se pak očituje na surov i grub način.¹¹

O kreposti je razboritosti potrebno govoriti ne samo zbog njezine povezanosti s ostalim krepostima, već i zbog toga što je govor o velikim vrijednostima, kao što su savjest, istina i čovjekova sloboda, nezamisliv bez te kreposti.¹²

Krepost je razboritosti od velike pomoći u promatranju života i svega onoga što se događa, u nama i oko nas. Ona nam pomaže da, najprije u sebi, probudimo zanimanje za druge kreposti koje "proširuju i pročišćavaju vidike", i na taj način sprečavaju jednostranu (i time opasnu) viziju svijeta i čovjeka¹³. Ta nas krepost ujedno opominje da ne budemo prebrzi u davanju (pr)ocjena, dijagnoza i zaključaka, pogotovo kad je riječ o (živom) čovjeku.

2. Što je krepost razboritosti?

O razboritosti se govori i na nju se često poziva u onim životnim situacijama koje se mogu okarakterizirati "kompleksnim", a koje, kao takve, zahtijevaju delikatnu praktičnu odluku. Međutim, mora se priznati da je krepost razboritosti, u svakodnevnom govoru, više shvaćena u nekom statičnom, negoli dinamičnom smislu, češće je predstavljena kao stvarnost koja "koči", negoli kao (promišljena) akcija koja se ne boji rizika.

Da bismo barem donekle shvatili što je ta krepost kao i "dinamičnost" koja je vezana uz nju, potrebno je, barem u kratkim

10 Prema Tomi Akvinskom, svaka krepost ima svoje sjedište u jednoj od duševnih moći ("potentia animae"). Ovdje podsjećamo samo na teološke i stožerne kreposti. Od teoloških kreposti, vjera ima svoje sjedište u *spekulativnom umu*, a ufanje i ljubav u *volji*. Što se tiče stožernih kreposti, razboritost je vezana uz *praktični um*, pravednost uz *voľju*, uzdržljivost uz *žudnju* ("vis concupiscibilis") a snaga uz *srđžbu* ("vis irascibilis"). Usp. T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 56.

11 Usp. G. ABBA', *Felicità, vita buona e virtù*, 196.

12 Vidi D. TETTAMANZI, *Verità e libertà. Temi e prospettive di morale cristiana*, Casale Monferrato 1993, 310-313.

13 "Uvijek je pogibeljno ostati u jednostranom promatranju čovjeka. Čovjek je uvijek jedna sinteza, i svako ga unilateralno promatranje samo osiromašuje, čini ga nekako invalidom" (J. KUNIČIĆ, "Valoriziranje sticanja kreposti", u *Bogoslovska smotra* 40 (1970) 216).

crtama, vidjeti koje je njezino mjesto i značenje u svetopisamskom i tradicionalnom katoličkom teološkom shvaćanju.

2.1. Sveto Pismo

U Starom se zavjetu govori o kreposti razboritosti, napose u Mudrosnim knjigama.¹⁴ Predstavljena je kao najveće blago koje čovjek može imati na zemlji: "Blago čovjeku koji je stekao mudrost i čovjeku koji je zadobio razboritost. (...) Skupocjenija je od bisera, i što je god tvojih dragocjenosti, s njom se porediti ne mogu. (...) Njezini su putovi putovi miline, i sve su njene staze pune spokoja" (Izr 3,13.15.17). Iako ne zapostavlja "profane" sadržaje koje ulaze u okvire te kreposti (naime Izrael preuzima, od susjednih naroda, sve što je "zdravo" i dobro za normalno funkcioniranje života, pa tako i sadržaje kreposti razboritosti kao "izrazito ljudske kreposti"), ipak Stari zavjet promatra razboritost prvenstveno u njezinoj "moralnoj" dimenziji, tj. promatra je kao "umijeće življenja prema Jahvinoj volji". Starozavjetna je razboritost iznad svega plod božanske mudrosti: mudrost je ta koja "poučava umjerenost i razboritost, pravednost i hrabrost, od kojih u životu nema ništa korisnije ljudima" (*Mudr* 8,7). Razboritost je istovremeno "dar Božji" i "zadatak" za čovjeka koji je, kao odgovorno i slobodno biće, pozvan da je ponizno traži, prihvati i živi. Razboritost treba ne samo steći, nego i odgajati. U Starom su zavjetu tri temeljna načina odgoja kreposti razboritosti, naime: molitva, slušanje savjeta starijih i (vlastito) iskustvo.¹⁵

Centralna je figura Novog zavjeta osoba Isusa Krista koji je predstavljen kao "najveći među mudrima Izraela": "Svi koji ga slušahu bijahu zaneseni razumnošću i odgovorima njegovim" (*Lk* 2,47).¹⁶ U "teandrijskoj" osobi Isusu Kristu, kršćanski moral ima ne samo utemeljenje i osmišljenje već i svoje bitno usmjerenje.¹⁷ Sre-

14 Interesantno je da u hebrejskom jeziku nema adekvatnog izraza za sve ono što mi podrazumijevamo pod riječju "razboritost". Hebrejski su sinonimi za razboritost: "hokmah", "sebnah", "mezimnah", "maškil", "arum-ormah"... Grčki je izraz za razboritost "frónema", a Vulgata ga prevodi s "prudencia" ili "sapientia". Usp. *Enciclopedia della Bibbia*, V, Torino-Leumann 1971, 1019-1020.

15 Usp. D. TETTAMANZI, *Verità e libertà*, 314-319.

16 U Novom se zavjetu izraz "prudencia" upotrebljava u različitim kontekstima i prevodi na različite načine. Tako npr. u hrvatskim prijevodima Novog zavjeta: tekst *Lk* 2,47 *Jeruzalemska Biblija* (Zagreb 1994.) prevodi s "razumnost", a Rupčić (Zagreb-Sarajevo-Mostar 1983.) riječju "pamet"; tekst *Rm* 8,6 *Jeruzalemska Biblija* (kao i Rupčić) prevodi izrazom "težnja"; tekst *1 Kor* 1,19 *Jeruzalemska Biblija* (kao i Rupčić) prevodi s "umnost"; tekst *Tit* 2,5 *Jeruzalemska Biblija* prevodi izrazom "razuman", a Rupčić riječju "razborit".

17 Poznato je, naime, da su katolički mislioci, već od prošlog stoljeća (Tübingen), vodili diskusiju oko pitanja: ima li primat, u katoličkom moralu, "teocentrizam" ili "kristocentrizam"? Kristocentrizam su (prije Koncila) zastupali: F. Tillmann, B. Häring (Njemačka), G. Gillemann (Francuska), G. Thils, J. Leclercq, Ph. Delhaye (Belgija). Što se tiče naših moralista, čini se da je jedino dominikanac Jordan Kuničić zastupao primat "teocentrizma" nad "kristocentrizmom". Zastupao ga je, ne samo prije Koncila, već i za vrijeme i nakon njega. Vidi J. KUNIČIĆ, "La morale personalistica", u *Sacra doctrina* 14 (1959) 157-183;

dišnja je poruka Isusovog "moralnog" nauka: ljubav prema Bogu i čovjeku - bez ljubavi nema "nasljedovanja Krista". Nasljedovanje se Krista odnosi ne toliko na čovjekovu vanjštinu koliko na njegovu nutrinu (čistoća srca). Nasljedovanje se ostvaruje, na najbolji mogući način, u življenju i prakticiranju "blaženstava" (Mt 5,3-12; Lk 6,20-23), koja su "magna charta" kršćanskog morala.¹⁸

I upravo u kontekstu "nasljedovanja Krista", krepost razboritosti poprma svoje "novo" značenje. Kršćanska je razboritost nezamisliva bez ljubavi, one ljubavi koja stavlja na prvo mjesto "Božje kraljevstvo" (Mt 6,33), te koja je kadra, ako treba, i život svoj dati za druge (Iv 15,13). Novi zavjet razlikuje "pravu" i "lažnu" razboritost. Lažna je razboritost onoga koji je zanemario svoju dušu (Lk 12,16-20), kao i onoga koji, radi bogatstva, ne želi nasljedovati Krista (Lk 18,18-23). S druge strane, razborit je onaj koji ostavlja sve i slijedi Krista, kao što su to učinili Petar i ostali apostoli (Lk 18,28-30). Novozavjetna razboritost, dakle, vodi računa o hijerarhiji vrednota, na čijem vrhu, kao najveća vrijednost, stoji "Kraljevstvo Božje", odnosno "sequela Christi".¹⁹

Iako je usmjerena na transcendentalnu stvarnost, novozavjetna razboritost ne zanemaruje životnu realnost. I upravo zbog različitosti životnih situacija, u kojima se može naći čovjek-kršćanin, dolazi do izražaja dinamičnost, bogatstvo i raznolikost manifestiranja razboritosti i njezinih principa. "Prudencijalni principi" nisu jednolični (uniformni), oni "variraju" ovisno o konkretnoj situaciji. Tako npr. dok pastir ide tražiti "zalutalu ovcu" (Mt 18,12-14; Lk 15,1-7), otac čeka povratak "izgubljenog sina" (Lk 15,11-32). Prema Novom zavjetu, potrebno je voditi računa o konkretnoj situaciji, (voditi računa o konkretnoj situaciji nipošto ne znači zastupati "etiku situacije"²⁰), oslušivati i uvidjeti što je, u datoj situaciji, najprikladnije za

ID., "Krist kao arhitektonska ideja moralke", u *Bogoslovska smotra* 34 (1964) 55-71; ID., "Systema moralis christocentricae", u *Divinitas* 12 (1968) 211-228. Pod Kuničićevim je utjecajem, na tu temu, napisao svoju doktorsku radnju V. LASIC, *De relatione inter theologiam moralem christocentricam et theocentricam*, Pars dissertationis ad lauream in Facultate s. Theologiae, Pontificia Studiorum Universitas a S. Thoma Aq. in Urbe, Romae 1969. Kristocentrični je karakter kršćanskog morala prihvaćen na Koncilu, i formalno je "legaliziran" enciklikom Ivana Pavla II, *Veritatis splendor*, 6-27. Ipak se mora priznati da je "teocentriizam" aktualan i danas u (moralnoj) teologiji. Vidi E. CASTELUCCI, "Verso un superamento del cristocentrismo? Nota teologica su alcune proposte 'teocentriche' della teologia contemporanea", u *Rivista di teologia dell'evangelizzazione* 1 (1/1997) 81-93.

18 Vidi G. LOHFINK, *Per chi vale il discorso della montagna? Contributi per un'etica cristiana*, Brescia 1990.

19 Usp. D. TETTAMANZI, *Verità e libertà*, 319-322.

20 "Etika situacije" prenaglašava važnost "okolnosti", u procjeni moralnosti osobnog djelovanja. Ona je vlasništvo ne samo ateističkog egzistencijalizma (S. De Beauvoir, Fr. Jeanson, J. P. Sartre), modernizma i protestantizma (E. Brunner, J. Fletcher, E. Griesbach, H. Van Oyen, J. A. T. Robinson, H. Thieliicke), već je (bila) prisutna i u katoličkom moralu. Prema Tettamanziju, etika je situacije uspjela ući u katoličku moralnu misao, iz dva razloga: bilo radi nedovoljnog valoriziranja osobe, u njezinoj povijesnoj neponovljivosti, ili

ostvarenje "Božjeg kraljevstva". Da bi to bilo moguće, potrebno je znati prosuđivati "znakove vremena" (Mt 16,2-3). Krepost koja nas za to osposobljava jest krepost kršćanske razboritosti.²¹

U svojim spisima sv. Pavao nastavlja evanđeoskom logikom razmišljanja o kreposti razboritosti.²² U poslanici Rimljanima (Rim 8,5-11), on govori o "dvije vrste" razboritosti, naime o "razboritosti duha" i "razboritosti tijela". Razboritost duha posjeduje onaj tko stječe "pneumu" ("stvoreni" dar milosti i "nestvoreni" dar Duha Svetoga) koja, jačajući razum ("nous"), pobjeđuje tijelo ("sarx"). Razboritost je tijela odlika onih koji ne žive "po Duhu" i ne opiru se grijehu. Ona je povezana s mudročću "sinova ovoga svijeta" (Lk 16,8).²³ Oni koji bolje poznatu teološku misao sv. Pavla, smatraju da je, za shvaćanje kršćanske razboritosti, najvažnija (pavlovska) tema "dokimázein". Ta je tema, prema Cullmannu (*Christ et le temps*), "ključ (razumijevanja) cijelog novozavjetnog morala". Dva su teksta koja, u tom smislu, privlače našu pažnju, naime: Rim 12,1-2, Ef 5,8-11. U prvom se tekstu naglašava važnost obnove vlastite pameti, kako bi mogli "razabirati (dokimázein) što je volja Božja" (Rim 12,2). Očito je dakle da je moralno razabiranje, tj. raspoznavanje, djelo obnovljene pameti. A obnova se pameti ostvaruje moralnim življenjem. Takvo je življenje djelotvorni odgovor Bogu koji potiče čovjeka da, živeći u skladu s Njegovom voljom, mijenja vlastiti mentalitet ("metánoia").²⁴ Drugi tekst (iako ga ne smatraju autentično Pavlovim), upotrebljavajući kontrast "svjetlo"- "tama", potiče kršćane da se "odluče" ("do-

pak kao kritička reakcija na prenapošavanje (važnosti) moralnog zakona. Usp. D. TETTAMANZI, "Discussioni sull'atto morale: il dibattito sulle 'fonti della moralità'", u *La Rivista del clero italiano* 61 (1980) 220. Vidi također A. PEREGO, "Essenza dell'etica della situazione e sua differenza da quella tradizionale", u *La Civiltà Cattolica* 108 (III/1957) 449-461.

21 "'Discernere i segni dei tempi' significa l'atto specifico della prudenza cristiana, cioè riconoscere l'urgenza del tempo messianico compiuto in Cristo e prendere una decisione tempestiva e agire di conseguenza" (D. TETTAMANZI, *Verità e libertà*, 323).

22 Većina je bibličara mišljenja da su autentični Pavlovi spisi: *Prva Solunjanima*, *Prva i Druga Korinćanima*, *Galaćanima*, *Rimljanima*, *Filipjanima* i *Poslanica Filemonu*. S. Schulz smatra da *Prva Solunjanima* predstavlja "prvotnu fazu" pavlovske teologije i etike, dok *Poslanica Galaćanima*, *Prva i Druga Korinćanima*, *Filipjanima* i *Rimljanima* pripadaju "drugoj" (razvijenoj) fazi njegove (teološke i etičke) misli. Ta se "druga faza" - smatra isti autor - ne bi mogla spojiti s "prvom fazom". Ne negirajući činjenicu razvoja Pavlove (teološke i moralne) misli, O'Toole tvrdi: "E' necessario però che lo studioso tenga presente che la seconda fase del pensiero paolino perfeziona e sviluppa il pensiero precedente, mentre non è vero il contrario" (R. F. O'TOOLE, *Chi è il cristiano? Saggio sull'etica paolina*, Leumann, Torino 1995, bilješka 1, 5).

23 Usp. D. TETTAMANZI, "Per riscoprire la virtù della prudenza cristiana", u *La Rivista del clero italiano* 58 (1977) 405-406.

24 L. Ascitutto ističe važnost "obnovljene pameti", za moralni život kršćana, ovim riječima: "Il nous rinnovato è il principio immediato della trasformazione di sé e delle opzioni morali quotidiane alla ricerca della volontà di Dio. Il cristiano non riceve un codice di leggi che gli prescrivono minuziosamente ogni azione, ma sarà il suo stesso nous rinnovato a guidarlo con una certa sicurezza, ricevendo solo delle indicazioni di principio" (L. ASCIUTTO, "Decisione e libertà (dokimázein) in alcuni passi di san Paolo", u *Rivista di teologia morale* 10 (1971) 237).

himazontes") "za ono što je milo Gospodinu" i da "nemaju udjela u jalovim djelima tame" (Ef 5,10-11). Iz teksta proizlazi, smatra Tettamanzi, da je etika (moral) istovremeno "mogućnost" i "odgovornost" što izvire "iz novog ontološkog stanja". Kršćanin je prožet i transformiran snagom "novoga bitka" - on je "sin svjetla". Oslanjajući se na komentar H. Schliera, *Poslanica Efežanima*, isti autor tvrdi da kršćanin prihvaća Božju volju točno određenim "činom" koji je označen izrazom "dokimazein". Taj izraz može značiti ili "sud" ili "odluku", ili pak jedno i drugo zajedno. To je, ustvari, "sud koji izvire iz svjesne i odgovorne odluke". "Dokimazein" je, dakle, specifično "ljudski čin" što prožima čovjeka, ne samo u njegovoj spoznajnoj veći i u voljnoj dimenziji. Nadalje, "dokimazein" ima i "eshatološko značenje": sve što čini, kršćanin čini u znaku vječnosti (1 Kor 3,13-15). On je stoga pozvan na stalnu "budnost" i "žurnost".²⁵

2.2. Sv. Toma Akvinski (1224/5-1274)

Sa svetopisamske vizije kreposti razboritosti prelazimo odmah na nauku Tome Akvinskog,²⁶ iz jednostavnog razloga što je sv. Toma prvi katolički mislilac koji je napisao *kompletni* traktat o toj kreposti.²⁷ Napisao ga je koristeći se ne samo biblijskom, patrističkom i do tada aktualnom "tradicionalnom" katoličkom naukom, nego se oslanjao i na Aristotelova djela. Toma je, ustvari, "kristijanizirao" Aristotelovu etiku.²⁸

25 Usp. D. TETTAMANZI, *Verità e libertà*, 326-329.

26 Iako nauku otaca ovdje ne iznosimo (razlog je tomu što, u njihovim djelima, krepost razboritosti nije sustavno obrađena), ipak bismo ovdje spomenuli neke od misli triju (latinskih) otaca. Sv. Ambrozije, inspiriran Ciceronovim djelom *De Officiis*, promatra razboritost kao intelektualnu krepost ("Prudentia enim rationis humanae est", *De Virginitate*, XVIII, PL 10, 103), te smatra da je njezina specifična uloga: znati razlikovati "božansko" od "ljudskog" (usp. *De excessu fratris*, I, I, n. 48, PL 16, 1307). Razboritost je povezana s drugim krepostima, i to na taj način što: bez razboritosti nema drugih kreposti, bez drugih se kreposti razboritost ne može u potpunosti ostvariti (usp. *De Off.* I, I, n. 126, PL 16, 61). Prema sv. Augustinu, zadaća je razboritosti razabirati dobro od zla, te budno paziti kako bi se izbjegle opasnosti (usp. *De Trinitate* XIV, 9, 12, PL 42, 1046). Razboritost je nezamisliva bez ljubavi. Ona je ustvari ljubav (koja) "bene discernentem ea quibus adiuventur in Deum, ab his quibus impeditur potest" (*De mor. Eccl.* I, 15, PL 32, 1322). Grgur Veliki smatra razboritost prvom među (stožernim) krepostima: ona je "zlatna sredina" između odvažnosti i straha (usp. *Moralia* 1, 2, PL 75, 529).

27 Prema Jordanu Kuničiću, moralna bi nauka sv. Tome bila "moralka razboritosti a ne prvotno statička moralka savjesti, niti ona ukočena moralka dužnosti, ali ni ona pravnička moralka zakona" (J. KUNIČIĆ, *Znanost spasenja*, IV, skripta, Zagreb 1968, 22).

28 J. KRIBL, "Tomina kristijanizacija Aristotelove etike", u *Bogoslovstva smotra* 44 (1974) 473-484. Kad je riječ o Aristotelovoj viziji kreposti razboritosti, važno je najprije reći da je njegovu misao potrebno vrednovati u kontekstu vremena u kojem je živio. Prema Platonu (*Republika*), razboritost je prvenstveno "krepost razuma": to je krepost "dobrog savjeta" ("*fronesis*") i nužna je u upravljanju poslovima *polis*a. Aristotel je donekle ublažio Platonovu intelektualističku viziju kreposti razboritosti. Iako Aristotel promatra razboritost kao jednu od pet intelektualnih kreposti (ostale su intelektualne kreposti: umijeće, znanost, mudrost i umnost), ipak je, u djelu *Nikomahova etika*, VI, prikazao tu krepost u praktičnijem svjetlu. To je "krepost praktičnog uma koja upravlja ljudskim

O kreposti je razboritosti pisao Toma Akvinski u nekoliko svojih djela, ali je najvažnije djelo *Summa Theologiae* (1266-1273).²⁹ Ovdje posvećujemo više prostora tom djelu, jer je u njemu prikazana "struktura" krepost razboritosti, reklo bi se, "do u tančine". Iz prikaza će postati jasno da je razboritost dinamična kreposti, te da nije tako "jednostavna", kako neki misle - ona pretpostavlja i uključuje mnogo toga, napose za kršćanina.

Kada govori o krepostima općenito, Akvinac precizira da krepost razboritosti ima svoje sjedište u "praktičnom umu".³⁰ Ona se razlikuje od umjetnosti jer pretpostavlja druge moralne kreposti koje čine volju dobrom (ispravnom); s druge strane, umjetnost ne pretpostavlja "appetitum rectum". Razboritost je, precizira Toma, "recta ratio agibilium".³¹ Kao takva, ona je najnužnija krepost za ljudski život: potiče nas da budemo dobri, ali ujedno nas i predisponira kako bismo dobro živjeli; a dobar se život sastoji u dobrom djelovanju.³² Razboritosti su pripojene "drugotne" kreposti: *eubulia*, *synesis* i *gnome*. I dok je *eubulia* krepost koja dobro savjetuje ("bene consiliativa"), *synesis* i *gnome* su "partes iudicativae". Te su tri kreposti ustvari "quasi partes potentiales prudentiae".³³ Da je velika vrijednost razboritosti, proizlazi i iz činjenice da "moralne kreposti", prema Tomi, mogu egzistirati bez mudrosti, znanosti i umjetnosti, ali ne mogu bez razuma i razboritosti.³⁴ I kao što nema moralnih kreposti bez razboritosti, isto tako nema ni razboritosti bez moralnih kreposti.³⁵

Kreposti je razboritosti posvetio Toma Akvinski mnogo prostora u *Secunda Secundae*, i to u: *Summa Theologiae*, II-II, qq. 47-56. Ovdje donosimo samo neke (glavne) ideje pojedinih dijelova tog "traktata o razboritosti", kako bismo imali barem neki uvid u Akvinčevu viziju te kreposti.³⁶

akcijama, prema istini". Prema Aristotelu, razboritost je sastavljena iz "tri dijela": "posebnička razboritost", "politička razboritost" i "obiteljska razboritost". Ipak ona nije najveća krepost, veća je od nje mudrost. Usp. D. TETTAMANZI, "Prudenza", u *Dizionario teologico interdisciplinare*, II, Torino 1977, 813.

29 O kreposti je razboritosti Toma pisao i u ovim djelima: *Commentum in quatuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi* (1254-1256); *Quaestiones disputatae: De veritate* (1256-1257), *De virtutibus in communi* (1269-1272); *In decem libros Ethicorum expositio* (1260-1269). Također je o toj kreposti pisao u djelu *Summa Contra Gentiles* (pogl. 35) gdje obrazlaže zašto "konačna sreća nije u činu razboritosti".

30 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 56, a. 5.

31 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 57, a. 4.

32 Usp. T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 57, a. 5.

33 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 57, a. 6.

34 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 58, a. 4.

35 "Ad rectam rationem agibilium, quae est prudentia, requiritur quod homo habeat virtutem moralem" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 58, a. 5).

36 O nastanku Tominog "traktata o razboritosti" te o njegovim izvorima, vidi T. S. CENTI, "Introduzione", u S. TOMMASO D'AQUINO, *La somma teologica*, Tradizione e commento a cura dei domenicani italiani, Bologna 1984, 205-208.

"Traktat" počinje raspravom što bi bila razboritost "u sebi". Najprije precizira Toma da je razboritost "spoznajna" krepost (nalazi se u "spoznajnoj moći"), jer iz sadašnjeg ili prošlog predviđa buduće.³⁷ Pripada "praktičnom" a ne "spekulativnom" umu, jer je ispravna norma djelovanja.³⁸ Spoznajna je krepost ne samo u odnosu na opće principe, nego i s obzirom na njihovu primjenu.³⁹ Razboritost je ne samo "intelektualna" krepost, već je i "moralna" krepost - pretpostavlja "appetitus rectus".⁴⁰ Ona je "specifična" krepost, jer je specifičan njezin "formalni" objekt: razlikuje se od (ostalih) intelektualnih kreposti, jer njezin objekt nisu "nužne" nego "kontingente" stvarnosti; razlikuje se i od (ostalih) moralnih kreposti, jer je ona istovremeno i intelektualna i moralna krepost.⁴¹ Zadaća razboritosti nije odrediti "svrhu" moralnim krepostima, već odrediti (izabrati) najprikladnija "sredstava" koja vode svrsi.⁴² Potom precizira Toma da od "tri čina" praktičnog uma: "consiliari", "iudicare de inventis" i "praecipere", ovaj je treći "vlastitost" razboritosti. Naime, taj "čin" primjenjuje predhodna dva "čina" u djelo, te "diktira" (zapovijeda) norme kako bi sredstva bila uređena prema svrsi.⁴³ Nadalje, sastavni je dio te kreposti i pospješnost/brižljivost ("sollicitudo").⁴⁴ Potom Akvinac govori dokle se proteže, odnosno koga se tiče krepost razboritosti: ona se odnosi ne samo na privatno dobro već i na dobro zajednice (zajedničko dobro).⁴⁵ I kao što je moguće govoriti o trima različitim dobrima, odnosno svrhama: dobro pojedinca, dobro obitelji, dobro zajednice, isto je tako, smatra autor, potrebno razlikovati "tri vrste" razboritosti: "obična" koja se odnosi na privatno dobro, "ekonomska" (kućna) koja se tiče dobra obitelji, te "politička" koja se odnosi na dobro zajednice.⁴⁶ Nadalje, razboritost nije privile-

37 "Cognoscere autem futura ex praesentibus vel praeteritis, quod pertinet ad prudentiam, proprie rationis esse. (...) Unde relinquitur quod prudentia proprie sit in ratione" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 1).

38 "Sicut Philosophus dicit, in 6 *Ethic.* (c. 5, lect. 4), 'prudentis est bene posse consiliari'. Consilium autem est de his quae sunt per nos agenda in ordine ad finem aliquem. Ratio autem eorum quae sunt agenda propter finem est ratio practica. Unde manifestum est quod prudentia non consistit nisi in ratione practica" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 2).

39 "Et ideo necesse est quod prudens et cognoscat universalia principia rationis, et cognoscat singularia, circa quae sunt operationes" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 3).

40 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 4.

41 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 5.

42 "Ad prudentiam non pertinet praestituere finem virtutibus moralibus, sed solum disponere de his quae sunt ad finem" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 6). Vidi također *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 7.

43 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 8.

44 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 9.

45 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 10.

46 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 11.

gij onih koji upravljaju, odnosno vladaju nad drugima; ona se nalazi i u podložnicima, jer su i oni, kao i oni koji vladaju, obdareni razumom.⁴⁷ Odgovarajući na pitanje "ima li razboritosti u grješnicima?", Toma razlikuje: "lažnu" ("falsa"), "nesavršenu" ("vera sed imperfecta") i "pravu i savršenu" ("vera et perfecta") razboritost. Što se tiče grješnika, oni su obdareni (samo) "lažnom" krepošću.⁴⁸ Osim toga krepost se razboritosti nalazi u (svima) onima koji su u milosnom stanju. Naime, "nitko nema milosti ako nije krepostan"; "nitko ne može biti krepostan ako nema razboritosti".⁴⁹ Ona nije urođena u čovjeku: nastaje i razvija se zahvaljujući pouci i iskustvu.⁵⁰ Kao takva, ne gubi se zaboravom.⁵¹

Nakon ovog "uvodnog" razmišljanja o razboritosti "u sebi", u slijedeće četiri *quaestiones* govori Toma Akvinski o "dijelovima" te kreposti. Najprije precizira, u q. 48, da postoje tri "vrste" dijelova: "integralni", "subjektivni" i "potencijalni" dijelovi. Potom ih, u tri naredne *quaestiones*, pojedinačno i opisuje. Radi preopširnosti građe, ovdje se zadržavamo samo na "integralnim" dijelovima, jer smatramo da je to dovoljno kako bi stekli uvid u dinamičnost, ali i u kompleksnost strukturiranosti kreposti razboritosti.

Prema Tomi Akvinskom, osam je integralnih dijelova iz kojih je strukturirana razboritost. Pet dijelova pripadaju razboritosti, ukoliko je "spoznajna krepost", naime: pamćenje (*memoria*), promišljanje (*ratio*), razumijevanje (*intellectus*), poučljivost (*docilitas*) i domišljatost (*solertia* ili *eustochia*). Ti se "dijelovi" tiču rasuđivanja, odnosno spoznajnog i istraživačkog trenutka prudencijalnog procesa. Ostali dijelovi: predviđanje (*providentia*), obzirnost (*circumspectio*) i predostrožnost (*cautio*), strukturiraju specifični "čin" razboritosti, tj. direktno se odnose na "zapovijed".⁵²

U procesu (razboritog) rasuđivanja, svaki od navedenih dijelova ima svoju specifičnu ulogu. Bez "pamćenja" (*memoria*), koja je "sjećanje više stvari", nema ni iskustva - "iskustvo se rađa iz mnoštva sjećanja": polazeći od prošlosti, iskustvo određuje što je potrebno činiti u budućnosti.⁵³ Što se tiče "razumijevanja" (*intellectus*),

47 "Per prudentiam homo non solum praecipit aliis, sed etiam sibi ipsi" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 12 ad 3).

48 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 13.

49 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 14.

50 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 15.

51 "Prudentia non directe tollitur per oblivionem, sed magis corrumpitur per passiones" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 47, a. 16).

52 Usp. T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 48.

53 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 1. Kada govori o razboritosti, D. Mongillo uvelike cijeni ulogu memorije, koja je "čuvateljica povijesti" i "učiteljica življenja". On tvrdi: "Per questa sua complessa valenza la memoria esercita un influsso molto importante in tutto il dinamismo morale. In particolare agisce sulla fantasia: la sottrae alla divagazione su rappresentazioni false e riduttive; potenzia la ragione che raccorda

Toma smatra da iz njega treba "proizaći" cjelokupni prudencijalni postupak ("processus prudentiae"), budući da je razboritost "recta ratio agibilium". Uloga se "razumijevanja" sastoji u procjenjivanju onoga što je dobro za čovjeka - zahvaljujući njemu čovjek dolazi do ispravne norme djelovanja.⁵⁴ Budući da razboritost ima za cilj pojedinačne akcije ("particularia operabilia"), a ove su "beskonačno različite", čovjek osjeća potrebu da ga drugi pouče. Činjenica da je netko raspoloživ primiti pouku, pripada "poučljivosti" (*docilitas*), a ova je vezana uz praktični um. Aktivnost je "poučljivosti" mnogostruka: ona sluša, poučljiva je, savjetuje se s razboritima, pošti-va iskustvo drugih.⁵⁵ Razboriti će doći do ispravne odluke, ne samo učeći od drugih, nego ukoliko i sami otkrivaju "stvari". Govor o "domišljatosti" (*solertia*) smiješta Toma upravo u taj kontekst. I dok "poučljivost" označava čovjekovu raspoloživost primiti savjet od drugih, "domišljatost" je sposobnost samostalnog donošenja ispravne procjene.⁵⁶ U prudencijalnom postupku (procesu) ima važnu ulogu i "promišljanje" (*ratio*). Zadaća je "promišljanja" dobro odlučiti ("bene consiliativum"). *Ratio* pretpostavlja čovjekovu sposobnost rasuđivanja. Ustvari, dobro odlučivanje, odnosno rasuđivanje je "istraživanje" (*inquisitio*) koje, polazeći od nekih (sigurnih) podataka, dolazi do drugih (podataka).⁵⁷

Što se tiče "zapovijedi" (*imperium*), odnosno specifičnog "čina" razboritosti, ono je strukturirano iz: predviđanja (*providentia*), obzirnosti (*circumspectio*) i predostrožnosti (*cautio*). Pod izrazom *providentia* Toma označava dvoje, naime: *providentia* vodi računa o "budućem", kako bi prema njemu usmjerila "sadašnje".⁵⁸ I "obzirnost" (*circumspectio*) je također sastavni dio "zapovijedi": zahvaljujući njoj, čovjek uzima u obzir i "okolnosti", prilikom koordiniranja sredstava njihovoj svrsi.⁵⁹ Budući da u djelovanju, za kojeg je zadužena krepost razboritosti, može biti "miješanja" dobra i zla, istinitog i lažnog, Toma govori i o potrebi "predostrožnosti" (*cautio*). Ustvari, "*cautio* je potrebna razboritosti, kako bi prihvatila dobro a izbjegla zlo".⁶⁰

le diverse componenti della realtà e pondera con solerzia, con creatività, ciò che è proporzionato al fine" (D. MONGILLO, "Prudenza", u F. COMPAGNONI - G. PIANA - S. PRIVITERA, ed., *Nuovo dizionario di teologia morale*, Cinisello Balsamo 1990, 1055).

54 Usp. T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 2.

55 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 3.

56 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 4.

57 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 5.

58 Usp. T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 6.

59 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 7.

60 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 49, a. 8. Razmišljajući i zadnjim trima integralnim dijelovima kreposti razboritosti, Mongillo tvrdi da je osoba razborita ukoliko je "preveggente nel valutare le circostanze dell'agire, attenta allo sviluppo di esso, cauta nell'evitare ciò che ne compromette il dinamismo". Jednom riječju: osoba je razborita, ukoliko dobro čini. Usp. D. MONGILLO, "Prudenza", 1056.

Ako ovim "integralnim" dijelovima kreposti razboritosti pridodamo njezine "subjektivne" dijelove (*prudencia: regnativa, politica, oeconomica vel domestica, militaris*)⁶¹ i "potencijalne" dijelove (*eubulia, synesis, gnome*),⁶² postaje jasno da razboritost, prema Tomi Akvinskom, pretpostavlja i uključuje mnogo "elemenata". Međutim, da bi razboritost, kao "recta ratio agibilium", mogla ispravno funkcionirati, Toma smatra da joj je potrebna pomoć (odozgo), tj. potreban joj je "dar savjeta", koji je jedan od sedam darova Duha Svetoga.⁶³ Dar se savjeta odnosi na ono što je korisno svrsi. Tom daru odgovara peto blaženstvo ("blago milosrdnima"), jer "milosrde je korisno svemu".⁶⁴

Ovdje završavamo (kratki) prikaz, i to samo jednog dijela Tominog "traktata" o razboritosti.⁶⁵ I iz takvog (parcijalnog) prikaza je jasno zašto Akvinac smatra razboritost "kormilarem kreposti" (*auriga virtutum*).⁶⁶

3. Kršćanska razboritost zahtijeva i razum i vjeru

Ovdje želimo još jednom naglasiti ono što je postalo jasno iz dosadašnjeg razmišljanja o kreposti razboritosti, naime: za vjernika/kršćanina razboritost je nezamisliva, ne samo bez razuma nego i bez vjere. Potrebno je stoga, u kontekstu razmišljanja o toj kreposti, ukratko nešto reći o odnosu razuma i vjere. Razlog je "otvaranja" te teme moguće tražiti i u činjenici što je razboritost, prema Tomi Akvinskom, vezana uz "praktični", a vjera uz "spekulativni" um.

Odnos razuma i vjere je nezaobilazna tema u fundamentalnoj teologiji, ali i u teologiji morala toj se temi pridaje velika pažnja. Prisjetimo se samo rasprave moralista oko pitanja "specifičnosti kršćanskog morala" koje se aktualiziralo nakon Drugog vatikanskog sabora. U središtu rasprave (koja još nije okončana dokraja), nije bilo pitanje: Postoji li ili ne postoji specifično kršćanski

61 Vidi T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 50.

62 Vidi T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 51.

63 "Et ideo prudentia, quae importat rectitudinem rationis, maxime perficitur et iuvatur secundum quod regulatur et movetur a Spiritu Sancto. Quod pertinet ad donum consilii. (...) Unde donum consilii respondet prudentiae, sicut ipsam adjuvans et perficiens" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 52, a. 2).

64 T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 52, a. 4.

65 Podsjećamo da je u tom "traktatu" obradio Toma i slijedeće teme: Nerazboritost (*De imprudentia*) i mane (griješni) koji su vezani uz nju (q. 53); Nemarnost (*De negligentia*, q. 54); Mane koje nalikuju razboritosti (*De vitiis oppositis prudentiae quae habent similitudinem cum ipsa*, q. 55); Zapovijedi koji se odnose na razboritost (*De praecceptis ad prudentiam pertinentibus*, q. 56).

66 T. AKVINSKI, *II Sent.*, d. 41, q. 1, a. 1, ob. 5.

moral?, nego: U čemu je vlastitost ("proprium") kršćanskog morala? Rasprava se vodila između zastupnika "autonomnog morala (u kontekstu vjere)" (Auer, Böckle, Fuchs), s jedne strane, te predstavnika "etike vjere" (Stöckle, Ermecke), s druge strane. Zastupnici "autonomnog morala" ističu da nema specifičnih (kategorijalnih) normi koje bi bile izravno izvedene iz Objave. Smatraju da je moral(nost) kršćana jednaka moralu nekršćana, s obzirom na sadržaj morala, s tim da vjera pruža moralnosti jedan sasvim (novi) specifični kontekst. Zastupnici "etike vjere" smatraju da razum sam nije dovoljan da bi otkrio kršćanski moral - potrebna je intervencija vjere. Oni ističu da specifični karakter kršćanske istine i kršćanskih vrijednosti (sakramenti, prihvaćanje križa, djevičanstvo radi Kraljevstva nebeskog...), nužno vode i specifičnom ponašanju.⁶⁷

Ne namjeravajući riješiti "problem" navedene rasprave, ipak nam se čini da se i "autonomni moral" i "etika vjere" podudaraju barem u jednom, a to je da *vjera nužno utječe na razum*. I to je ono što nas najviše interesira. Vjera, ustvari, "usavršava" razum i čini ga "senzibilnijim" za moralne vrijednosti. Ona utječe na shvaćanje, formuliranje i interpretiranje normi ponašanja. Utjecaj vjere na razum možda je najbolje opisan u Rm 12,2: "Ne suobličujte se ovom svijetu, nego se preobrazujte obnavljanjem svoje pameti, da možete razabirati što je volja Božja, što li je dobro, Bogu milo, savršeno." Razum, ukoliko obnovljen, tj. prosvijetljen vjerom ("ratio fide illuminata"), sposobniji je za moralno razlučivanje.⁶⁸

I *Katekizam Katoličke Crkve* (KKC), koji moralni život kršćana promatra kao "život u Kristu", također govori o odnosu između razuma i vjere. Najprije spominje da razlog vjere ("*motivum fidei*") "nije u tome što se objavljene istine čine istinite i razumljive u svjetlu našega naravnog razuma". Citirajući potom dogmatsku

67 Vidi G. ANGELINI, "Autonomia ed eteronomia dell'uomo", u *La Rivista del clero italiano* 74 (1995) 6-19; A. AUER, *Autonome Moral und christlicher Glaube*, Düsseldorf 1971; S. BASTIANEL, "Specificità (della morale cristiana)", u F. COMPAGNONI - G. PIANA - S. PRIVITERA, ed., *Nuovo dizionario di teologia morale*, Cinisello Balsamo 1990, 1271-1278; ID., *Autonomia morale del credente. Senso e motivazioni di un'attuale tendenza teologica*, Brescia 1980; K. DEMMER, "Statuto epistemologico della verità morale", u S. RONCA, ed., *La norma nella vita morale del cristiano*. Atti del convegno. Milano 14-15-16 marzo 1991, Milano 1992, 11-22; B. OLIVIERO, *Morale autonoma ed etica della fede*, Bologna 1981.

68 Usp. K. DEMMER, "Il 'nuovo' nell'attuale problematica intorno allo specifico dell'etica cristiana", u L. ALVAREZ-VERDES, ed., *Il problema del nuovo nella teologia morale*, Roma 1986, 79-98. Prema Demmeru, vjera usavršava i (kršćaninovu) slobodu, i to kvalitativno. Naime, on (str. 96) tvrdi: "Sotto l'influsso della fede la libertà del cristiano diviene conscia della sua capacità accresciuta di migliorare, complessivamente, una situazione e, oltre a ciò, di pagare il prezzo attraverso la testimonianza della propria vita. Si tratta, in brevi parole, di una novità qualitativa, che raggiunge allo stesso tempo teoria e prassi."

konstituciju *Dei Filius* Prvog vatikanskog sabora,⁶⁹ on vidi u Kristovim čudesima, čudesima svetih, proroštvima, te svetosti, širenju, plodnosti i trajnosti Crkve, vanjske dokaze božanske Objave - oni su potvrda da vjera, tj. "pristanak na vjerovanje nije 'nipošto slijep pokret duha'",⁷⁰ Katekizam doduše priznaje da je vjera "sigurnija od svake ljudske spoznaje",⁷¹ ali to nipošto ne znači da se vjera treba odreći usluge razuma. Citirajući, teolozima dobro poznatu izreku sv. Anzelma, "fides quaerens intellectum", Katekizam ističe: "Tko stvarno vjeruje, traži da bolje upozna onoga u koga vjeruje i da bolje shvati ono što je on objavio". Inzistirajući na potpunjavajućem odnosu između vjere i razuma, Katekizam ustvari potvrđuje, a i u samom tekstu navodi, riječi sv. Augustina, naime: "Vjerujem da razumijem, i razumijem da bolje vjerujem."⁷²

Kako vrednovati suodnos: vjera - razum - razboritost? Odgovor bi na pitanje mogao izgledati ovako: Ukoliko je opravdano tvrditi (sa Tomom Akvinskim) da vjera ima svoje sjedište u "spekulativnom", a razboritost u "praktičnom" umu, onda bi (pozitivni) doprinos obaju kreposti bio u "oplemenjivanju" ljudskog razuma, i to na teoretskoj i praktičnoj razini. Razboritost "potiče" vjeru da ne zanemari praktičnu dimenziju: ukoliko je djelotvorna, vjera uspijeva izaći iz apstraktnih okvira, te naći svoje osmišljenje u konkretnoj životnoj stvarnosti. Vjera utječe na krepost razboritosti tako što je usmjerava na transcendentne vrijednosti: razboritost treba računati ne samo s "ljudskim" već i s "božanskim" datostima. A "praktični" i "teoretski" um pomaže vjeri i razboritosti tako što ih potiče da vode računa i o ostalim krepostima i drugim relevantnim datostima. Stoga je potrebno i opravdano promatrati ljudski razum kao "most" koji povezuje vjeru i razbori-

69 Da bismo razumjeli tekst konstitucije *Dei Filius*, potrebno je znati da su u to vrijeme postojala dva ekstrema, i to: "racionalizam" i "tradicionalizam". Prvom ekstremu odgovara Konstitucija da, iako se Bog može spoznati "naturali humanae rationis lumine", ipak se Bog objavio čovjeku "supernaturali via" (DS 5004). Drugom ekstremu odgovara Konstitucija da vjera nije "motus animi caecus" (DS 5010) - vjeri je potreban razum koji, "fide illustrata", dolazi do vrlo plodnih spoznaja samog misterija (DS 5015-5020).

70 *Katekizam Katoličke Crkve* (KKC) 156. Komentirajući navedeni tekst Katekizma, kao i konstituciju *Dei Filius*, Fisichella tvrdi slijedeće: "In questo senso, i segni della rivelazione, in quanto eventi storici, erano affidati alla ragione perché li valutasse e verificasse in essi non solo la non contraddittorietà con la ragione, ma soprattutto la possibilità di cogliere l'agire stesso di Dio nella storia. Miracoli, profezie e la santità della chiesa, a diverso livello manifestavano l'origine divina del cristianesimo e consentivano alla ragione di scegliere in modo libero perché raggiungeva la certezza della verità" (R. FISICHELLA, "La risposta dell'uomo a Dio", u *Catechismo della Chiesa Cattolica. Testo integrale e commento teologico*, Direzione e coordinamento del Commento teologico a cura di Rino Fisichella, Vaticano-Casale Monferrato 1995, 637-638).

71 KKC 157. Ovdje se Katekizam oslanja na Tominu tvrdnju: "Maior est certitudo quae est per divinum lumen, quam quae est per lumen rationis naturalis" (T. AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 171, a. 5 ad 3).

72 KKC 158.

tost. Ukoliko se tako shvate, a i prihvate, te dvije kreposti, za kršćanina, postaju jedna-jedina (životna) stvarnost. Istina, "*fides qua*", tj. ono što se živi u praksi, oslanja se na "*fides quae*", tj. ono što se vjeruje. Ali je isto tako istina da se vjera dokazuje u praksi. Opravdano je stoga tvrditi da su vjera i moral međusobno povezani, i to nerazdvojivo.⁷³ Što više, "istine vjere - *fides quae*, i kršćanski život - *fides qua*, nisu tek teorija i praksa, one su praksa. (...) Kršćanin sve što radi, misli i namjerava, radi 'kao kršćanin'-ut christianus', ne samo 'kao čovjek'-ut homo', koji je onda još u nekom drugom momentu i 'kršćanin'."⁷⁴

4. Razboritost računa s "tradicionalnim" a ne boji se "novoga"

Iskustvo pokazuje da su moguća tri "vrste" stava u odnosu na "tradicionalno" i "novo": držati se samo "tradicionalnog" i s nepovjerenjem gledati na "novo"; negirati u potpunosti "tradicionalno" i težiti samo za "novim"; držati se (pozitivnih vrijednosti) "tradicionalnog", a biti otvoren "novom". Smatramo da je zadnji stav najrazboritiji.

Ovdje se ne zaustavljamo na vrijednosti "tradicionalnog". Da je ta vrijednost uistinu velika, u to smo se mogli uvjeriti studirajući Tominu viziju kreposti razboritosti koja i danas nije izgubila na svojoj cijeni. Štoviše, tu je viziju potrebno danas ponovno aktualizirati.⁷⁵ Našu pažnju ipak želimo usmjeriti na jedan od aspekata "novoga". Smatramo da se čovjek ne treba bojati "novoga". Iako "novo" sa sobom nosi neku neizvjesnost, jer izlazi iz okvira iskustvene datosti, ipak ono može biti od velike koristi: ono širi horizonte naše osobnosti, omogućujući bolje uočavanje onoga što je promaklo pažnji.⁷⁶

73 Poznati katolički moralist Josef Fuchs s pravom inzistira na čvrstoj povezanosti moralne teologije i dogmatike: "Il nostro stare di fronte alla Trinità, la nostra vocazione in Cristo e la nostra incorporazione sacramentale in lui non sono soltanto dei *credenda*, ma anche degli *agenda*. Così alla *fede* non appartengono soltanto i *fatti*, e i *mores* non sono soltanto *agenda*. Una chiara distinzione tra dogmatica e teologia morale non è possibile su un piano scientifico-teorico" (J. FUCHS, "Teologia morale e dogmatica", u ID., *Sussidi 1980 per lo studio della teologia morale fondamentale*, per l'uso privato degli studenti, Roma 1980, 248).

74 I. FUČEK, "Kršćanski moral u Katekizmu Katoličke Crkve", u *Bogoslovna smotra* 65 (1995) 81.

75 Mondin je mišljenja da je danas potrebno, više no ikada, voditi račun o Tominoj (i Aristotelovoj) nauci o kreposti razboritosti. Usp. B. MONDIN, "Prudenza", u ID., *Dizionario enciclopedico del pensiero di san Tommaso d'Aquino*, Bologna 1991, 505.

76 O pozitivnom vrednovanju "novog" i u moralnoj teologiji, vidi L. ALVAREZ-VERDES, ed., *Il problema del nuovo nella teologia morale*, Roma 1986.

"Novo" se otkriva ali i stvara. Što se tiče teologije morala, čini nam se da je potrebno tražiti "novo", ne u nekom stvaranju "modernijih sadržaja", već u otkrivanju "novih naglasaka". Primjer takve vrste "novog" može biti aktualni papa Ivan Pavao II., koji je cijeli svoj dosadašnji pontifikat obilježio inzistiranjem na "kreposti" praštanja: potrebno je oprostiti i tražiti oprostjenje. Da to inzistiranje nije ostalo samo u teoretskim okvirima, već se očitovalo i u konkretnim inicijativama, potvrđuje činjenica da je taj Papa, barem devedeset i četiri puta javno priznao povijesnu krivnju i samih pripadnika Katoličke Crkve, te barem dvadeset pet puta tražio oprostjenje za nepravde koje su oni (uglavnom nesvjesno) učinili.⁷⁷

S pravom se može reći da su navedene konkretne inicijative i nastojanja pape Ivana Pavla II., plodovi *kreposti* kršćanske razboritosti. Papa je nesumnjivo svjestan velike vrijednosti "tradicionalnog", napose kad je riječ o moralu (on čvrsto stoji na pozicijama tradicionalne impostaciji moralne teologije), ali i negativnih strana mentaliteta koji je znao pratiti i zahvatiti i one koji su pripadali Crkvi, u prošlosti. Papa želi "raskinuti" s onim što je, i ukoliko je, bilo "negativno". A prvi je korak u realizaciji toga, priznanje vlastite greške i traženje oprostjenja. Papa čvrsto stoji na toj "temeljnoj opciji" koja prati cijeli njegov dosadašnji pontifikat. Ne očekuje, niti se pita, hoće li i "drugi" imati dovoljno hrabrosti i razboritosti, učiniti isto. /Netko će možda prigovoriti da, u tome, Papa nije dovoljno "razborit", jer razboritost, pa i kršćanska, iako je velikodušna, ipak nije slijepa i naivna./ Razlog tome vidimo, ne samo u dubokoj svetopisamskoj nadahnutosti Papine vjere, već i u njegovoj želji da sadašnja i buduća pokoljenja Kristovih sljedbenika "oslobodi" negativnih ostataka prošlosti. I upravo se u tome očituje prava kršćanska razboritost.⁷⁸

5. Kome je potrebna krepost razboritosti i zašto?

Odgovor na to pitanje nalazimo i u tekstovima Crkvenog učiteljstva. Zadržavamo se, ukratko, samo na dokumentima Drugog vatikanskog sabora i Katekizmu Katoličke Crkve.

Nekoliko je tekstova u kojima Drugi vatikanski sabor ističe važnost kreposti razboritosti. Ti tekstovi doduše ne razvijaju kompletnu nauku o toj kreposti, niti je sistematiziraju, već samo

77 Vidi L. ACCATTOLI, *Quando il Papa chiede perdono. Tutti i mea culpa di Giovanni Paolo II*, Milano 1997.

78 Prvi broj časopisa *Vrhbosnensia*, kojeg su 1997. pokrenuli profesori Vrhbosanske katoličke teologije, posvećen je papi Ivanu Pavlu II. U tom je broju publicirano nekoliko članaka koji se odnose na ekumensko-dijaloški duh Ivana Pavla II., kao i na njegovu pozitivno vrednovanje "kreposti" praštanja i traženja oprostjenja.

daju neke korisne informacije. Tako se npr. u *Dignitatis humanae* ističe da je razboritost plod ljubavi, naime: Kristova ljubav potiče vjernike da razborito pristupaju onima koji su u "zabludi ili neznanju s obzirom na vjeru".⁷⁹ Prema dokumentima Sabora, krepost razboritosti treba resiti: biskupe, svećenike i cijeli Božji puk. O razboritosti biskupa govori *Christus Dominus*: biskupi trebaju promicati razboriti dijalog s društvom u kojem žive i rade.⁸⁰ Govoreći o novim svećeničkim zvanjima, *Presbyterorum ordinis* ističe: potrebno je razborito prosuditi tko je prikladan za svećenike, a Božji se zov ne prosuđuje "na neki izvanredan način", nego "iz znakova po kojima razboriti kršćani danomice spoznaju Božju volju".⁸¹ Napokon, o razboritosti se laika govori u dva dokumenta, naime u: *Lumen gentium* i *Apostolicam actuositatem*.⁸²

I *Katekizam Katoličke Crkve* ističe važnost kreposti razboritosti, i to u nekoliko svojih brojeva. Ovdje donosimo kratki prikaz tih brojeva, slijedeći kronološki red njihova donošenja.

Prvi tekst koji spominje krepost razboritosti, odnosi se na biskupe. Naime, govoreći o milosti Duha Svetoga, kao učinku sakramenta reda, *Katekizam* ističe da se od biskupa traži "da razborito i hrabro vodi i brani svoju Crkvu".⁸³ Nadalje, krepost je razboritosti nezaobilazna i kad je riječ o savjesti, napose onda kad su takve životne (ne)prilike u kojima se moralni sud čini nesigurnim a odluka teškom. Da bi u takvim trenucima mogao razabrati volju Božju, čovjek se treba truditi "da podatke iskustva i znakove vremena tumači pomoću kreposti razboritosti, savjeta razboritih osoba i uz pomoć Duha Svetoga i njegovih darova".⁸⁴ U poglavlju posvećenom krepostima, najprije se veli da je razboritost jedna od stožernih kreposti koju poučava kreposti pravедnosti.⁸⁵ Potom *Katekizam*, oslanjajući se prvenstveno na aristotelovsko-tomističku viziju razboritosti, definira što bi bila ta krepost.⁸⁶ O kreposti raz-

79 *Dignitatis humanae* 14.

80 *Christus Dominus* 15.

81 *Presbyterorum ordinis* 11.

82 Vidi *Lumen gentium* 57; *Apostolicam actuositatem* 4.

83 *KKC* 1586.

84 *KKC* 1788.

85 Usp. *KKC* 1805.

86 "Razboritost je krepost koja upućuje praktični razum da u svim prilikama razlikuje naše istinsko dobro i da izabere prikladna sredstva da ga izvrši. Čovjek 'pаметan pazi na korak svoj' (*Iz* 14,15). 'Budite mudri i budni u molitvama' (*1 Pt* 4,7). Razboritost je 'ispravna norma djelovanja', piše sveti Toma slijedeći Aristotela. Nema ništa zajedničkog s plašljivošću ili strahom, ni s dvoličnošću ili pretvaranjem. Nju nazivaju 'auriga virtutum' - kormilarem kreposti: jer ravna drugim krepostima pokazujući im pravilo i mjeru. Razboritost neposredno upravlja sudom savjesti. Razborit čovjek odlučuje svoje vladanje i uređuje život slijedeći taj sud. Zahvaljujući toj kreposti mi primjenjujemo moralna načela na pojedinačne slučajeve bez pogreške i svladavamo dvojbe o dobru što ga treba izvršiti i o zlu što ga treba izbjeći" (*KKC* 1806).

boritosti Katekizam govori i u kontekstu sudjelovanja u društvenom životu, napose kad je riječ o "općem dobru": "Opće dobro tiče se života svih. Ono zahtijeva razboritost od svakoga a još više od onih koji obnašaju službu vlasti".⁸⁷ Razboritost se spominje i u kontekstu tumačenja prve zapovijedi Dekaloga: "Prva zapovijed traži da razborito i budno njegujemo i čuvamo svoju vjeru, odbacujući sve što joj se protivi".⁸⁸ I zadnji tekst u kojem susrećemo riječ "razboritost" jest onaj koji je posvećen vjerskim slobodama, a kaže da pravo na vjersku slobodu ima svoje "dužne granice" koje određuje "politički razbor", a odobrava "gradanska vlast".⁸⁹

Iz navedenih je tekstova jasno da je krepost razboritosti potrebna svima, kako "običnim" ljudima, tako i predstavnicima crkvenih i državnih vlasti. Ta se krepost tiče svih "sektora" ljudskog života. Naime, ona "potiče praktični razum da u svakoj prilici razlikuje naše pravo dobro i da izabire prikladna sredstva da ga ostvari".⁹⁰ Ustvari, razboritost je sposobnost shvatiti, u konkretnoj situaciji, što zahtijeva razum, odnosno razum prosvijetljen vjerom (za vjernika).

6. Razboritost je zahtjevna ali "korisna" krepost

Iz dosadašnjeg je razmišljanja o kreposti razboritosti postalo jasno da se ta krepost ne odnosi na cilj (svrhu) nego na odabir sredstava koja vode do cilja. To je važno imati na umu i kad je riječ o onim životnim okolnostima gdje čovjek nema mogućnost odabiranja ciljeva. Naime, ponekad se dogodi da su neki ciljevi "nametnuti odozgo", te je pojedinac "prisiljen" slijediti ih. Problem nastaje onda kad se na putu realizacije "takvih ciljeva" koriste sredstva koja nisu, ne samo preporučljiva nego i moralno nedozvoljena. Razborit će se kršćanin i u takvim okolnostima *uvijek* držati prokušanih moralnih principa koji su afirmacija čovjekove osobnosti u svim njezinim dimenzijama. Riječ je o klasičnim katoličkim principima koji su inspirirani univerzalnim principom "Dobro treba činiti a zlo izbjegavati", naime: "Cilj ne opravdava sredstvo"; "Princip manjeg zla"; "Princip totaliteta"; "Princip dvostrukog učinka".

Govor o razboritosti otvara mnoga pitanja. O razboritosti je moguće govoriti u kontekstu svih, velikih i malih, životnim tema i problema. Ovdje podsjećamo samo na jedan problem kojeg dob-

87 KKC 1906.

88 KKC 2088.

89 Usp. KKC 2109.

90 KKC 1835.

ro uočava B. Häring, naime da je razboritost moguće vrlo lako "pomiješati" s podmuklošću, odnosno lukavošću.

U svome djelu *Grundplan erfüllten Lebens - Tugenden des mündigen Christen* (1996.), Häring piše o krepostima na samo sebi svojstven način. Govoreći o razboritosti, on polazi od pretpostavke da je ta krepost nezamisliva bez ljubavi - ona je "budno oko ljubavi". I kao što svaka vrijednost ima svoju protuvrijednost, tako i razboritost ima svoju negativnu pratilju u podmuklosti (lukavosti). Häring nas upozorava na jedan od mogućih načina manifestiranje podmuklosti, naime na "sveti egoizam", odnosno "sakralizirani egoizam grupe". Temeljno je pravilo tog egoizma: "*Right or wrong, my country*" - nije važno je li ispravno ili nije, važno je da je to u mom interesu, u interesu moje zemlje i grupe kojoj pripadam. I upravo je takav oblik egoizma uzrok tolikim ratovima koji su se vodili kroz dugu povijest čovječanstva. Kako bi ta vrsta egoizma bila "raskrinkana", traži se - smatra Häring - razboritost ujedinjena s hrabrošću. Kao "budno oko ljubavi i spasonosne solidarnosti", jedino se razboritost može uspješno oduprijeti svakom obliku laži i hipokrizije. Prava se razboritost ne nalazi "na tržištu utilitarizma", uvijek je u službi dobra. Budući da je "budno oko ljubavi", njezina je obveza zaštititi se od svega onoga što škodi "kraljevstvu ljubavi".⁹¹

Očito, prava razboritost nadilazi svaki oblik gledanja samo svojih interesa, kako nas na to upozorava i poznati moralist Häring. Međutim, ne zaboravimo činjenicu da, kad se god govori o kreposti razboritosti i njezinim "protuvrijednostima", najprije treba poći od sebe, a tek onda promatrati druge. Kad je pak riječ o drugima, za vjernika je nerazborito (pro)cijeniti druge, promatrajući samo službu koju obavljaju, debljinu džepa kojeg imaju i grupu kojoj pripadaju. To su "okolnosti" koje doduše mogu, ali ne moraju imati veze s onim najbitnijim u čovjeku, a to je njegova *nutrina*. Ne zaboravimo da čovjekova prava veličina počinje iznutra i završava unutra. "Čovjek je stvaralac, graditelj ili rušitelj najprije *iznutra*. Ili će zaći u tu dubinu, pozabaviti se nutarnjom reformom duše, ili će ostati promatrač i formalist. Zakržljat će u nekom infantilizmu."⁹²

Kršćanska razboritost pretpostavlja i zahtijeva čistoću srca i ispravnu nakanu. Kršćanski je moral bez toga nezamisliv, jer je moral ne samo pameti već, a možda i iznad svega, moral čistog,

91 Usp. B. HÄRING, *Programma per una vita riuscita. Le virtù del cristiano maturo*, Brescia 1996, 40-45. Donosimo i ovu Häringovu konstataciju (str. 41): "Solo chi è sempre pronto a pagare l'indispensabile prezzo per l'avvento del regno dell'amore, della pace e della giustizia riconoscerà caso per caso, con l'occhio vigile e limpido dell'amore, che cosa meglio giova a tale regno dell'amore, della pace e della giustizia."

92 J. KUNIČIĆ, "Valoriziranje sticanja kreposti", 217.

dobrog i plemenitog srca.⁹³ Ljudsko djelovanje, doduše, može biti izvana korektno, a da je iznutra negativno intonirano, tj. motivirano egoističkim težnjama. Stoga kršćanska razboritost, iako vodi računa o "horizontalnom", ipak se prvenstveno interesira za "vertikalno", tj. računa na Boga koji sve vidi i ništa mu ne promiče.

Netko će možda prigovoriti da je ovo razmišljanje o kreposti razboritosti "odviše idealističko" i samim tim "irealno", jer danas se u takvu razboritost gotovo nitko ne pouzda. Potrebno je reći, a ako ustreba i više puta ponoviti, da bi moralka (etika) iznevjerila samu sebe, kad bi svoju svrhu vidjela u "legaliziranju" onoga što se događa u svakodnevnom životu. U moralu se razum, bio on "praktični" ili "teoretski", ne zadovoljava s onim "što jest", već teži ka onome "što bi trebalo biti". On inzistira na boljitku života, u svim njegovim dimenzijama. I upravo u tome procesu poboljšanja ljudskog načina razmišljanja i djelovanja, velika uloga ima "auriga virtutum", tj. kreposti razboritosti.⁹⁴

Stjecanje kreposti razboritosti je zahtjevna obveza za svakog čovjeka i kršćanina: zahtijeva trajno (in)formiranje razuma i pročišćavanje srca (za svakog čovjeka), te jačanje vjere (za kršćanina). Razborit će se čovjek dobro informirati o nekome ili nečemu prije nego donese svoj sud i odluku. Razboritost vodi računa da to informiranje ne bude uvijek "iz druge ruke". Nadalje, razborit čovjek ne širi dezinformacije... To vrijedi za sve životne okolnosti i (ne)prilike, a napose za one sredine u kojima su dezinformacije postale sastavni dio ljudske egzistencije. Osim toga, kamo sreće kad bi se, u svakodnevnom životu, vodilo više računa o vrijednostima, odnosno krepostima "drugih", negoli o njihovim manama i pogreškama. Razboritost nas na to potiče, te ujedno poručuje da se to često više "isplati", ako ni zbog čega drugog, onda barem radi vlastitog "zdravlja" i raspoloženja.

93 O važnosti čovjekove "nutrine", za kršćanski moral, govori i J. Maritain kada uspoređuje "Stari zakon" s "Novim zakonom" kojeg je proklamirao Krist: "No, iako smo uvijek obvezani da se pridržavamo moralnih propisa zakona, obavezni smo da ih se pridržavamo kao zahtjeva samoga života i same slobode koji su u nama, a ne kao zahtjeva koji nas (ukoliko se uzima u obzir samo zakon, a ne Kristova milost) sile i nadmašuju naše mogućnosti. Tako je Novi zakon lakši od Staroga zakona, iako on propisuje težu čistoću i težu svetost. Ako novi zakon traži mnogo manje stvari u više propisa prirodnog zakona i manje obrednih pravila nego Stari zakon, on zauzvrat nalaže ono što je najteže: čistoću skrivenih kretnji i unutrašnjih čina duše. (On traži i to da u sebi podržavamo duh evanđeoskih savjeta.) No ljubav čini da je jaram toga najvećeg savršenstva lagan" (J. MARITAIN, *Filozofija povijesti*, 56).

94 Nedavno je prevedena s arapskog jezika knjiga *Liječenje duša* koju je napisao Ibn Hazm El-Endelusi (994-1064), poznati islamski teolog i filozof. Autor govori o velikoj važnosti vrline u ljudskom životu. Iako govori i o razboritosti, interesantno je da tu krepost ne ubraja među četiri temeljne vrline. Prema njemu, glavne su kreposti: pravednost, znanje, smionost i izdašnost. Usp. I. H. EL-ENDELUSI, *Liječenje duša. Odgajanje duša i suzdržavanje od poroka*, Sarajevo 1997, 57.

Ako ičem bude "koristio"⁹⁵ ovaj članak, onda neka barem bude poticaj (a možda i opomena) ljudima da olako ne govore o kreposti razboritosti niti se na nju pozivaju, napose onda kada žele opravdati svoje "problematične" stavove i negativno djelovanje. Jer razboritost, ponovimo još jednom, pretpostavlja i zahtijeva dosta toga. Nemoguće je o njoj govoriti i na nju se pozivati ako se u životu zapostavljaju one dimenzije koje su potrebne da bi se nekoga moglo smatrati "čovjekom", odnosno "kršćaninom".

PERCHE' PARLARE OGGI DI VIRTU', PARTICOLARMENTE DELLA VIRTU' DELLA PRUDENZA?

Riassunto

Già da parecchio tempo le virtù stanno attraversando un periodo di crisi. Delle virtù si parla e si scrive poco o quasi nulla. Ciò vale soprattutto per la virtù della prudenza, che in un certo senso "disturba" la mentalità odierna. Per avere un'idea più completa di detta virtù, l'Autore tratta alcuni temi comparabili ad essa. Rispondendo alla domanda, "che cos'è la prudenza?", egli parte dalla visione biblica e tradizionale (tomista) di questa virtù ed arriva alla conclusione che essa sia una virtù "dinamica" e molto esigente. La sua sede si trova nella ragione "pratica", ma per un credente/cristiano essa è impensabile senza la fede. La prudenza conta sul "tradizionale" e non ha paura del "nuovo". Come tale, essa è necessaria a tutti, ed ognuno che le fa affidamento, ne trae un guadagno molteplice.

95 Moramo, nažalost, konstatirati da se danas, više nego prije, (gotovo) sve promatra kroz prizmu koristi i interesa. Netko je ironično rekao: "Sve je prolazno, samo su interesi vječni". Otuda i razlog upotrebe riječi "korist" u ovom pisanju. Naime, uvjereni smo da današnji čovjek (kršćanin) može imati i ima višestruku "korist" od kreposti razboritosti.